

*holland
festival*

Cori Spezzati

C

concerten

Meerkorigheid:
van Amsterdam tot Venetië

Radio Filharmonisch Orkest/
Nederlands Kamerkoor
muzikale leiding Lucas Vis

Koorwerken van Giovanni Gabrieli en
Adriaan Willaert

Igor Stravinsky Canticum sacrum ad honorem
Sancti Marci nominis voor tenor, bariton, koor en
orkest

Luigi Nono No hay caminos, hay que
caminar...Andrej Tarkovskij voor zeven instrumentale
groepen

Concertgebouw Grote Zaal
26 juni 20.15 uur. Prijs 30,- CJP/Pas65: 20,-
coproductie NOS-radio/Holland Festival

Al sinds de Renaissance zijn componisten gefasci-
neerd door de mogelijkheden die een ruimtelijke
opstelling van koren of ensembles biedt. Adriaan
Willaert schreef in de 16e eeuw in Venetië al mu-
ziek voor opstellingen van twee koren. Giovanni
Gabrieli, eveneens Venetiaan, componeerde rond
1600 voor maar liefst vier of vijf koren. Ruim
driehonderdvijftig jaar later schreef de in Venetië
begraven Russische componist Stravinsky zijn
Canticum Sacrum. Luigi Nono, Venetiaan van
geboorte, verdeelde het orkest in niet minder dan
zeven groepen.

Kaarten voor deze voorstellingen zijn verkrijgbaar
bij de theaters, de AUB Ticketshop en de bespreek-
bureaus.

U ontvangt de kaarten thuis wanneer u reserveert
via de Holland Festival Ticket Line: 06 - 321 21 01
(alleen met credit card; 40 ct per minuut).

Voor actuele informatie kunt u bellen met
de Holland Festival Info Line: 06 - 350 310 30
(50 ct per minuut).

*holland
festival*

Cori Spezzati

C

concerten

Meerkorigheid:
van Amsterdam tot Venetië

Radio Filharmonisch Orkest/
Nederlands Kamerkoor
muzikale leiding Lucas Vis

Koorwerken van Giovanni Gabrieli en
Adriaan Willaert

Igor Stravinsky Canticum sacrum ad honorem
Sancti Marci nominis voor tenor, bariton, koor en
orkest

Luigi Nono No hay caminos, hay que
caminar...Andrej Tarkovskij voor zeven instrumentale
groepen

Concertgebouw Grote Zaal
26 juni 20.15 uur. Prijs 30,- CJP/Pas65: 20,-
coproductie NOS-radio/Holland Festival

Al sinds de Renaissance zijn componisten gefasci-
neerd door de mogelijkheden die een ruimtelijke
opstelling van koren of ensembles biedt. Adriaan
Willaert schreef in de 16e eeuw in Venetië al mu-
ziek voor opstellingen van twee koren. Giovanni
Gabrieli, eveneens Venetiaan, componeerde rond
1600 voor maar liefst vier of vijf koren. Ruim
driehonderdvijftig jaar later schreef de in Venetië
begraven Russische componist Stravinsky zijn
Canticum Sacrum. Luigi Nono, Venetiaan van
geboorte, verdeelde het orkest in niet minder dan
zeven groepen.

Kaarten voor deze voorstellingen zijn verkrijgbaar
bij de theaters, de AUB Ticketshop en de bespreek-
bureaus.

U ontvangt de kaarten thuis wanneer u reserveert
via de Holland Festival Ticket Line: 06 - 321 21 01
(alleen met credit card; 40 ct per minuut).

Voor actuele informatie kunt u bellen met
de Holland Festival Info Line: 06 - 350 310 30
(50 ct per minuut).

Dit is een Kodak kopie

Radio Filharmonisch Orkest Nederlands Kamerkoor

met medewerking van
Hein Meens (tenor)
Henk Smit (bas-bariton)
Leo van Doeselaar (orgel)

muzikale leiding Lucas Vis

*Wenn ich ein anderes Wort für Musik suche,
so finde ich immer nur das Wort Venedig.*

Friedrich Nietzsche

Luigi Nono (1924-1990)

No hay caminos,

hay que caminar... Andrej Tarkovskij (1987)

voor 7 instrumentale groepen ca. 25'

Dubbelkorige werken van

Adriaan Willaert (ca. 1490-1562)

Jachet da Mantova (1495-1559?)

Giovanni Gabrieli (ca. 1555-1612)

1. Willaert/Jachet

In exitu Israel (psalm 113)

2. Giovanni Gabrieli

Jubilate Deo (psalm 99)

3. Adriaan Willaert

Domine probasti me (psalm 138)

4. Giovanni Gabrieli

Beati immaculati (psalm 118)

5. Adriaan Willaert

Memento Domine David (psalm 131)

6. Giovanni Gabrieli

Jam non dicam

ca. 33'

Igor Stravinsky (1882-1971)

Canticum sacrum ad honorem

Sancti Marci nominis (1955)

voor tenor, bariton, koor en orkest ca. 17'

Componisten in Venetië

Mark van Dongen

Inhoud

Componisten in Venetië	7
Luigi Nono <i>No hay caminos, hay que caminar...</i> Andrej Tarkovskij	9
Adriaan Willaert en Giovanni Gabrieli dubbelkorige werken	12
Igor Stravinsky <i>Canticum sacrum</i>	16
Koorteksten	20
Biografieën uitvoerenden	31

26 juni 1991, aanvang 20.30 uur
Concertgebouw Amsterdam
Grote Zaal

Er is een pauze na *No hay caminos, hay que caminar...* Andrej Tarkovskij
en een korte pauze na *Jam non dicam*.
Het concert is om ca. 22.10 uur afgelopen.

Coproductie Holland Festival/NOS-radio

Het is verboden om tijdens het concert te fotograferen.

In zijn novelle *Concierto barroco* laat de Cubaanse auteur Alejo Carpentier de componisten Händel, Scarlatti en Vivaldi neerstrijken op het eiland San Michele bij Venetië, waar zij bij het graf van Igor Stravinsky een picknick houden. Een soortgelijk anachronisme ligt aan dit programma ten grondslag, zij het dat hier is uitgegaan van composities die specifiek verbonden zijn met de muzikale traditie van Venetië en meer in het bijzonder die van de basiliek San Marco.

De Venetiaanse componist Luigi Nono gebruikt in zijn orkestwerk *No hay caminos, hay que caminar...* de meerkorige opstelling – hier vertaald in zeven instrumentale groepen – die als het kenmerk geldt van de zogeheten Venetiaanse School. Grondlegger van deze school, die tussen 1530 en 1630 haar bloeitijd had, is de Vlaamse componist Adriaan Willaert, die omstreeks 1515 naar Italië trok en in 1527 ‘maestro di cappella’ werd aan de San Marco in Venetië. Via de vele leerlingen van Willaert raakte de meerkorige stijl al snel in heel Europa bekend, en Venetië werd een muzikaal centrum van betekenis. De meerkorigheid kwam tot volle wasdom in het werk van Andrea Gabrieli (1515-1586) en diens neef Giovanni Gabrieli (ca. 1555-1612), die elkaar opvolgden als organist van de San Marco. Naar toenmalige begrippen was aan de kapel van de San Marco een ongekend groot aantal zangers en instrumentalisten verbonden. De Venetiaanse stijl culmineerde in het werk van Claudio Monteverdi, die in 1613 ‘maestro di cappella’ werd, en raakte in verval ten gevolge van de grote pestepidemie van 1630. Door de opening van het theater San Cassiano in 1637 werd het muzikale leven in hoofdzaak naar de opera verplaatst.

Cultureel gezien bleef Venetië echter een belangrijke rol spelen, hoewel de stad economisch veel aan betekenis moest inboeten. Uit de tentoonstelling ‘Amsterdam: Venetië van het Noorden’, die dit voorjaar in het Amsterdamse Gemeentearchief gehouden werd, bleek duidelijk hoezeer zelfs het nuchtere muziekleven in deze nieuwe Europese hoofdstad zich richtte naar het Venetiaanse voorbeeld. Afgezien van

Venetiaanse opera was er de enorme opkomst van de instrumentale muziek, waarvan Antonio Vivaldi de meest bekende representant zou worden.

Veel grote componisten uit de achttiende en negentiende eeuw brachten een bezoek aan de stad, hetgeen Carpentier wellicht tot zijn novelle geïnspireerd heeft. Carpentier laat overigens – en passant – de drie componisten nog getuige zijn van het transport van het lijk van Wagner, die in 1883 in Venetië overleed.

In onze eeuw is het vooral de Venetiaanse Biennale die, dankzij het festival voor eigentijdse muziek, ertoe heeft bijgedragen dat Venetië in de muziek nog altijd een begrip is. Stravinsky schreef voor dit festival een aantal werken, waarvan *Canticum sacrum* het meest direct met de stad en haar muzikale traditie verbonden is. Vrijwel gelijktijdig verwierf de jonge Luigi Nono internationale faam met *Il canto sospeso*, dat in strengheid aan *Canticum sacrum* verwant is. In diezelfde tijd bereikte de renaissance van werken uit Venetië's rijke muzikale historie, al vóór de oorlog ingezet door de Monteverdi-uitgave van Stravinsky's leeftijdgenoot Gian Francesco Malipiero, een hoogtepunt met het Gabrieli-Festival van 1957, toen de – vermeende – 400ste geboortedag van Giovanni Gabrieli herdacht werd.

Al met al lijkt er voldoende aanleiding om een ontmoeting tussen Gabrieli, Stravinsky en Nono te ensceneren, onder het welwillend toezien oog van Willaert, de stamvader van de Venetiaanse traditie.

Luigi Nono

No hay caminos, hay que caminar... Andrej Tarkovskij

Toen Luigi Nono in 1990 in zijn geboortestad Venetië overleed, verloor Italië een van de componisten die het land na de Tweede Wereldoorlog weer in de muzikale voorhoede hadden gebracht. Een opvallend aspect van het werk van moderne Italiaanse componisten als Nono en Luciano Berio is het relatieve gemak waarmee dit door een vrij breed publiek geaccepteerd wordt. Maar zoals Venetië de stad is die ieder herkent en die tegelijkertijd zo ontoegankelijk blijft, zo is de muziek van Nono schijnbaar open voor iedere luisteraar, maar in wezen uiterst complex en gesloten.

Terwijl Nono geschoold werd in nieuwe muzikale technieken als serialisme en live-elektronika, verkoos hij een tijd lang de vocale muziek boven de instrumentale, omdat hij zijn politieke overtuigingen hierin directer tot uitdrukking meende te kunnen brengen. Zo ontstonden belangrijke koorwerken als *Il canto sospeso* (1956), *La terra e la compagna* (1957) en *Cori di Didone* (1958). Hier zien we hoe Nono juist in koormuziek het traditionele contrapuntische componeren wist te doorbreken en nieuwe expressieve middelen aanwendde, zoals de ruisklank van spreekkoren en de klankvelden van solistische groepen. Als leerling van de componisten Gian Francesco Malipiero en Bruno Maderna raakte Nono grondig bekend met de muzikale stijl van Willaert, Monteverdi en de Gabrieli's. Meerkorigheid keert nog terug in zijn laatste voltooide grote werk *No hay caminos, hay que caminar...*, maar het idee van ruimtelijke opstelling van instrumentale groepen treffen we al aan in *Diario polacco* '58 uit 1958. Naar aanleiding van dit werk heeft Nono verklaard niet uit te zijn op een simpel 'pingpong'-effect (van links naar rechts en vice versa), maar om de expressieve mogelijkheden van meerkorigheid, klankcontrasten en het idee van een dialoog.

Al deze middelen stonden voor de verklaarde communist Nono in dienst van het politieke engagement. Naar zijn opvatting diende een progressieve stellingname met de meest geavanceerde technieken tot

uitdrukking te worden gebracht. Volledige beheersing van de muzikale taal en vorm was nodig om een zo overtuigend mogelijk commentaar op de maatschappij te geven.

In dit opzicht veranderde er iets wezenlijks in Nono's muziek van na 1980. Zekerheid en commentaar maakten plaats voor reflectie over de identiteit van de kunstenaar (*Io, frammento dal Prometeo*, 1981). Als keerpunt geldt het in 1980 voltooide *Fragmente – Stille, an Diotima* voor strijkkwartet. Nono gebruikt als motto bij dit werk het Hölderlin-citaat: 'De oude goden zijn dood, de nieuwe zijn nog niet aan de horizon verschenen.' Zijn muziek stelt zich niet langer in dienst van verzet tegen onderdrukking, maar schetst een utopisch beeld van de verlore mens, die zoekende is naar een nieuwe waarheid. Nono's werken hebben vanaf deze tijd een uiterst fragmentarische structuur, hetgeen ook al in de titels tot uitdrukking komt. Het zijn eilandjes van geluid te midden van stiltes die een gespannen zwijgen zijn. Geen meditatieve stiltes zoals bij John Cage, tegen wiens concepten Nono zich herhaalde malen heeft afgezet, maar klankloze ruimten vol spanning, waarin om een reactie op het gehoorde wordt gevraagd. De stiltes roepen een luisterhouding op die het mogelijk maakt te herinneren en te voorvoelen. Op deze wijze zijn de fragmenten, die vol citaten en verwijzingen zitten, door de luisteraar met elkaar in verband te brengen; een directe samenhang is evenwel afwezig.

Voor zijn laatste werken ontleende Nono de titels aan een dertiende-eeuwse inscriptie die hij aantrof op een kloostermuur in Toledo:

Caminante, son tus huellas el camino, y nada más; caminante, no hay caminos, se hace camino al andar. Al andar se hace camino, y a volver la vista atrás se ve la senda que nunca se ha de volver a pisar. Caminante, no hay camino, sino estelas en la mar. ('Wandelaar, je voetstappen zijn de weg en niet meer dan dat; wandelaar, er zijn geen wegen, de weg ontstaat al gaande. Al gaande ontstaat de weg en als je omkijkt, zie je het pad, dat je nooit meer kunt gaan. Wandelaar, er is geen weg, enkel kielzog in zee.')

In zijn toelichting op *Caminantes*..... *Ayacucho* uit 1987 verbindt Nono hieraan de zoektocht naar het onbekende, het innoverende, het

oneindige, het grensoverschrijdende, de gnosis en het plotselinge inzicht – het credo van een componist die steeds naar nieuwe klankmogelijkheden zocht.

In zijn laatste grote werk *No hay caminos, hay que caminar*... heeft de reductie van materiaal, de differentiatie van structuren, klank en ruimtewerking en de intensiteit van de expressie extreme vormen aangenomen.

Het werk is opgedragen aan de Russische cineast Andrej Tarkovskij en werd in 1987 voor het eerst uitgevoerd in Tokio.

Mark van Dongen

Adriaan Willaert en Giovanni Gabrieli

dubbelkorige werken

In 1527 werd de Vlaamse componist Adriaan Willaert aangesteld als 'maestro di cappella' van de San Marco, waaraan hij tot zijn dood in 1562 verbonden bleef. Door zijn aanstelling komt een eind aan een lange periode waarin Italië geheel gedomineerd werd door de Franco-Vlaamse scholen; de Vlaming Willaert is immers de grondlegger van de Venetiaanse school.

Eerst iets over twee hardnekkige misverstanden rond het ontstaan van meerkorigheid.

Hoewel er zeker sprake is van een relatie tussen de architectuur van de San Marco en de bloei van de meerkorige muziek in deze ruimte, is er geen oorzakelijk verband aantoonbaar; het is niet zo dat Willaert op het idee kwam om de zangers te verdelen over twee koren omdat de kerk over twee koorgalerijen beschikte. Meerkorigheid komt al eerder en elders voor en lijkt natuurlijk voort te vloeien uit de traditie van het antifonaal zingen der psalmen (d.w.z. het alternerend zingen der psalmversen door twee groepen). Wel was het zo dat de vele plechtige gelegenheden in de San Marco navenante muziek vereisten en dat de ruimtelijke mogelijkheden en het grote potentieel aan musici zich bij uitstek leenden voor het opstellen van meerdere koren.

De term 'cori spezzati' wordt eveneens doorgaans verkeerd geïnterpreteerd. Hoewel er al vrij snel de betekenis 'ruimtelijke verdeling van koren' aan is gegeven, verwijst de term oorspronkelijk vermoedelijk naar het notenbeeld van de muziek. Het begrip 'spezzati' of 'spezzadi' komt het eerst voor bij Willaert in 'salmi spezzadi' en duidt op de tussenruimten (spaties) in het notenbeeld die ontstaan als een der beide koren niet zingt.

In dit programma zijn drie psalmen opgenomen uit: *Di Adriano et di Jachet. I salmi appartinenti alli vesperi per tutte le feste dell' anno, parte a versi, et parte spezzadi accomodati da cantare a uno et a duoi chori* (Antonio Gardane, Venetië 1550). Dit is een verzameling zettingen der vesper-psalmen, hoofdzakelijk van Willaert ('Adriano') en

Jachet da Mantova, een componist uit de omgeving van Willaert, die werkzaam was in Mantua. Deze druk verschaft als geen andere inzicht in het ontstaan der Venetiaanse meerkorige muziek en toont hoezeer deze verbonden was met de psalmodie. De druk volgt exact de classificatie in de *Institutione harmoniche* (1558) van Gioseffo Zarlino, de eerste theoreticus die over meerkorigheid schreef.

De eerste groep zijn de 'salmi a versi con le sue risposte', waarbij de twee koren steeds alternerend een psalmvers zingen. In psalm 113, *In exitu Israel*, is koor I door Jachet en koor II door Willaert gezet. De koren klinken nooit samen. De stereotiepe afwisseling van koren met voortdurend dezelfde afsluitingen behorend bij de kerktoon – in dit geval de 'tonus peregrinus', de 9de kerktoon, die per traditie aan deze psalm verbonden was – maken het gevaar van monotonie groot. Des te groter is het nut van de ruimtelijke opstelling.

De tweede groep zijn de 'salmi a versi senza risposte', waarbij een meerstemmig koor alterneert met eenstemmig Gregoriaans. Van deze groep zijn in Gardane's uitgave geen bijdragen van Willaert opgenomen.

De derde groep zijn de 'salmi spezzadi', de eigenlijke dubbelkorige werken, die alle door Willaert zijn gecomponeerd. Ook hier zingen de koren doorgaans gescheiden, maar binnen één psalmvers kan snelle interactie plaatsvinden, en aan het slot ontstaat achtstemmigheid. Aan de Franco-Vlaamse stijl, waarvan Josquin de bekendste vertegenwoordiger is, ontleent Willaert een aantal manieren om het geheel muzikaal wat interessanter te maken. Af en toe wordt de psalmodie verlaten als er een vrije meerstemmige passage wordt ingelast, en er zijn contrasterende stemparen met kleine melismen. Overigens zien we bij Willaert juist een voorkeur voor de syllabische, declamatorische zetting met weinig melismen en zonder woordherhaling.

Psalm 131, *Memento Domine David*, en psalm 138, *Domine probasti me*, staan beide in de 8ste kerktoon en benaderen de moderne majeur-tonaliteit.

Dit is een duidelijke proeve van Willaerts stijl zoals die toonaangevend werd in Europa en die, afgezien van meerkorigheid, wordt gekenmerkt door de combinatie van Franco-Vlaamse polyfone techniek, Franse syllabische declamatie en Italiaanse harmonische tendensen.

De contrasterende samenstelling der koren, hier overigens nog zonder instrumentale ondersteuning, versterkt het dramatisch effect.

De volgelingen van Willaert ontwikkelden de meerkorige stijl vooral aan het hof van Hertog Albrecht V in München, tot diens dood een centrum van musici en componisten (o.a. Andrea en, later, Giovanni Gabrieli). Doordat hier geen sprake meer was van ruimtelijke opstelling van koren, kon de wisselwerking tussen de koren complexer worden, terwijl de aanwezigheid van vele instrumentalisten ertoe leidde dat het principe van de meerkorigheid ook instrumentaal gestalte kreeg.

Eenmaal teruggekeerd in Venetië zouden de Gabrieli's deze elementen voorzichtig invoeren. In Venetië werden meer en meer instrumentalisten in dienst genomen, en we mogen aannemen dat vanaf 1580 a-cappella-uitvoeringen een uitzondering vormden.

In 1597 verschenen Giovanni Gabrieli's *Sacrae Symphoniae*, waarin *Jubilate Deo*, *Beati immaculati* en *Jam non dicam* waren opgenomen. Deze editie vormt het hoogtepunt van de zuiver meerkorige stijl. Enkele jaren later al, rond 1605, vond bij Gabrieli de overgang naar de monodie plaats.

In de *Sacrae Symphoniae* is de meerkorige stijl ongekend gedifferentieerd. In de dialoog tussen de koren worden de muzikale motieven niet langer letterlijk beantwoord, maar ook min of meer ontwikkeld. Hoewel op zijn minst de twee orgels een soort *basso seguente* realiseerden (akkoorden improviserend op basis van de laagste stem), is bij deze gelegenheid toch gekozen voor een a-cappella-uitvoering. Wel is duidelijk dat de intiemere dubbelkorige werken, zoals deze drie, in stijl het dichtst bij de ontwikkeling van het dubbelkorig madrigaal van die tijd staan en zich heel goed voor a-cappella-uitvoering lenen. Gezien de doorgaans in dit opzicht behoudende meerkorigheid, valt juist in deze werken de harmonisch-chromatische geavanceerdheid op.

Mark van Dongen

BEATI IMMACULATI

The musical score is for Giovanni Gabrieli's *Beati immaculati*. It features eight vocal parts: C (Cantus), A (Alto), S (Soprano), T (Tenor), 7 (Vox 7), 6 (Vox 6), 8 (Vox 8), and B (Bass). The score is written in G major (one sharp) and 4/4 time. The lyrics are in Latin, and the text is distributed across the vocal parts in a staggered fashion, creating a complex polyphonic texture. The lyrics include: "Be - a - ti im - qui am - bu - lant in le - ge", "ma - cu - la - ti in vi - a", and "im - ma - cu - la - ti in vi - a".

Giovanni Gabrieli, *Beati immaculati*

Igor Stravinsky

Canticum sacrum ad honorem Sancti Marci nominis

Twintig jaar geleden stierf Stravinsky. Hoewel hij al meer dan dertig jaar in Amerika woonde, werd hij in Venetië, op het dodeneiland San Michele, begraven. De stad hing vol aanplakbiljetten: 'De stad Venetië eert de grote musicus Igor Stravinsky, die ten bewijze van voortreffelijke vriendschap begraven wenste te worden in de stad die hij het meeste liefhad'. Venetië was in de plaats gekomen van de stad van zijn jeugd, St. Petersburg, ook een schepping van Italiaanse architecten, ook een stad met kanalen. Stravinsky gunde Venetië de première van enkele van zijn belangrijkste werken: in 1951, in het Teatro la Fenice, *The Rake's Progress*, zijn enige avondvullende opera; in 1956, in de San Marco, *Canticum sacrum*; en in 1958, in de Scuola di San Rocco, *Threni*, zijn eerste volledige twaalfooncompositie.

De Italiaanse dichter Eugenio Montale, die in zijn dagboeken nauwkeurig en met verstand van muzikale zaken verslag van deze premières heeft gedaan, noemde Stravinsky 'een aangenomen zoon' van Venetië en zijn *Canticum sacrum* 'een lofrede op de stad'. Als een voorportaal tot het eigenlijke werk, dat evenveel delen telt als de San Marco koepels, fungeert een archaïserende 'Dedicatio', waarin de vocale solisten van het werk (een tenor en een bariton), begeleid door drie trombones, de compositie opdragen 'Aan de stad Venetië, ter ere van haar beschermheilige, de heilige apostel Marcus'.

Nog voordat hij een noot op papier had gezet, bracht Stravinsky in een brief aan zijn uitgever vorm en inhoud van het werk precies onder woorden: 'een *sacred concerto* voor solisten, koor en ensemble van beperkte omvang, gebaseerd op het evangelie volgens Marcus en fragmenten uit het Oude Testament (psalmen).' Aan de tekst zouden later nog regels uit het Hooglied (deel II) en uit Deuteronomium en de eerste brief van Johannes (deel III, 'Caritas') worden toegevoegd. De genre-aanduiding *sacred concerto* brengt zowel de laat-zestiende-eeuwse *concerti ecclesiastici* in herinnering als de *Sacrae symphoniae* (1597) van Giovanni Gabrieli. Zo noemde deze organist van de San Marco

en de grootste Venetiaanse componist van zijn tijd composities voor o.a. cornetten, trombones, fagotten, violen en bassen. Deze typisch Venetiaanse instrumentale combinatie vertoont sterke gelijkenis met de basisbezetting van Stravinsky's orkest zoals dat in de delen I en V klinkt: trompetten (4, inclusief bastrompet), trombones (4, inclusief bas- en contrabastrombone), fagotten, lage strijkers (altviolen en contrabassen) en het orgel van de San Marco (het enige orgel in Stravinsky's oeuvre).

Het historiserende aspect van *Canticum sacrum* treedt in deze twee delen het sterkst op de voorgrond. De muziek heeft hier een eenvoudige strofische vorm, is tonaal van karakter, statisch van harmonie en bij uitstek geschikt voor de akoestiek van een kerk. In het eerste deel wordt aangespoord tot een handeling ('gaat heen in de gehele wereld...'), die in deel V ten uitvoer is gebracht ('Doch zij gingen heen...'). De noten van deel V zijn dezelfde als die van deel I, maar dan van achteren naar voren gespeeld en gezongen. De symboliek is duidelijk: de muziek heeft haar taak volbracht en maakt zichzelf ongedaan.

Zoals al zijn werk vanaf de late jaren veertig draagt *Canticum sacrum* de sporen van, enerzijds, Stravinsky's exploratie van de 'oude muziek' en, anderzijds, zijn (technische) toenadering tot de componisten van de Tweede Weense School. De spiegelsymmetrische vorm – vooral bekend uit het werk van Alban Berg – verbindt deel I en V met de overige delen, die streng dodecafonisch zijn. Deel III, het langste, is een cantate-in-een-cantate, waarin de drie christelijke deugden worden bezongen: 'Caritas' (liefde), 'Spes' (hoop) en 'Fides' (geloof). De structuur van 'Caritas' en 'Fides' is overwegend canonisch, die van 'Spes' antifonaal. Elk van deze drie secties wordt door een instrumentaal ritornello voorafgegaan, dat steeds met een twaalf-tonige unisono-melodie in het orgel begint. Tot besluit van het deel klinkt deze melodie in de strijkers.

Deel III wordt omsloten door twee delen die in essentie solistisch zijn. Deel II ('Surge, aquilo...'), het enige waarin fluit en althobo klinken, is een arioso voor tenor dat kenmerken van Webern, van Gregoriaans (of Russisch-orthodox) psalmodiëren en van Monteverdi's *stile recitativo*

in zich verenigt. In deel IV ('Brevis motus cantilenae') vindt de bariton, letterlijk, weerklank bij het koor, dat vervolgens in een kort maar heftig ritmisch fugato uitbarst. Bij de woorden 'Credo[, Domine;] adjuva incredulitatem meam' ('Ik geloof, kom mijn ongeloof te hulp'), opnieuw gezongen door de bariton, klinken omineuze bassen: de toon d, in groepjes van twee, elf maal. Alleen bij het woord 'Domine' ontbreken zij.

Canticum sacrum ging op 13 september 1956 in première. Het programma vermeldde voorts Stravinsky's Bach-bewerking *Vom Himmel hoch da komm' ich her* en werken van de San Marco-componisten Andrea Gabrieli, diens neef Giovanni Gabrieli, diens leerling Heinrich Schütz en van *il divino Claudio* alias Monteverdi.

Elmer Schönberger

Handwritten musical score for Igor Stravinsky's *Canticum sacrum*. The score includes staves for various instruments and voices, with annotations and markings.

- Top staff:** Features a tempo marking $\text{♩} = 216$ and a key signature of one flat (B-flat). The notation includes complex rhythmic patterns and accidentals.
- Middle section:** Shows a dense arrangement of notes with various accidentals and dynamic markings. A label "Trimb" is visible.
- Bottom section:** Includes staves for "Vlc div" (Violoncello diviso) and "CB" (Cello). The notation is highly detailed with many accidentals and dynamic markings.
- Bottom right:** Contains a small sketch of a melodic line with the text "Je - sur au - tem a - ille" written below it.

In exitu Israel de Aegypto,
Domus Jacob de populo barbaro,
Facta est Judaea sanctificatio ejus,
Israel potestas ejus.

Mare vidit, et fugit,
Jordanis conversus est retrorsum.
Montes exsultaverunt ut arietes,
Et colles sicut agni ovium.

Quid est tibi, mare, quod fugisti?
Et tu Jordanis, quia conversus es retrorsum?
Montes exsultastis sicut arietes,
Et colles sicut agni ovium?

A facie Domini mota est terra,
A facie Dei Jacob,
Qui convertit petram in stagna aquarum,
Et rupem in fontes aquarum.

Non nobis Domine, non nobis,
Sed nomini tuo da gloriam:
Super misericordia tua
Et veritate tua,
Nequando dicant gentes:
Ubi est Deus eorum?
Deus autem noster in caelo,
Omnia quaecumque voluit, fecit.
Simulacra gentium argentum et aurum,
Opera manuum hominum.

Os habent et non loquentur;
Oculos habent, et non videbunt;
Aures habent, et non audient;
Nares habent, et non odorabunt.
Manus habent, et non palpabunt;
Pedes habent, et non ambulabunt;
Non clamabunt in gutture suo.

Similes illis fiant qui faciunt ea,
Et omnes qui confidunt in eis.

Toen Israël uit Egypte trok,
Jakobs huis uit een volk van barbaren,
Werd Juda zijn heilgdom.
En Israël zijn rijk.

De zee zag het en sloeg op de vlucht,
De Jordaan deinsde terug;
Als rammen sprongen de bergen weg,
Als lammeren de heuvels.

Zee, wat was er, dat gij ging vluchten,
Jordaan, dat gij achteruit zijt geweken?
Bergen, dat gij wegsprong als rammen,
Gij, heuvels, als lammeren?

Voor den Heer kromp de aarde ineen,
Voor het aangezicht van Jakobs God,
Die de rots in een vijver herschiep,
De klip in een borrelende bron!

Niet ons, o Jahweh, niet ons,
Maar Uw Naam geeft eer
Om Uw goedheid en trouw.
Waarom zouden de heidenen zeggen:
'Waar is toch hun God?'
De God van ons is in de hemel,
En Hij doet wat Hij wil.
Doch hun goden zijn van zilver en goud,
Door mensenhanden gemaakt.

Ze hebben een mond, maar kunnen niet spreken;
Ogen, maar kunnen niet zien;
Oren, maar kunnen niet horen;
Een neus, maar kunnen niet ruiken.
Hun handen kunnen niet tasten,
Hun voeten niet gaan;
Ze geven geen geluid met hun keel.

Aan hen worden gelijk die ze maken,
En allen die erop hopen.

Domus Israel speravit in Domino:
Adjutor eorum et protector eorum est.
Domus Aaron speravit in Domino:
Adjutor eorum et protector eorum est.
Qui timent Dominum speraverunt in
Domino:
Adjutor eorum et protector eorum est.

Dominus memor fuit nostri:
Et benedixit nobis.
Benedixit domui Israel:
Benedixit domui Aaron.
Benedixit omnibus qui timent Dominum,
Pusillis cum majoribus.
Adjiciat Dominus super vos,
Et super filios vestros.

Benedicti vos a Domino,
Qui fecit caelum et terram.
Caelum caeli Domino,
Terram autem dedit filiis hominum.
Non mortui laudabunt te, Domine,
Neque omnes qui descendunt in infernum;
Sed nos qui vivimus, benedicimus Domino,
Ex hoc nunc, et usque in saeculum.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritu Sancto.
Sicut erat in principio, et nunc et semper,
Et in saecula saeculorum. Amen.

Maar Israël blijft op Jahweh vertrouwen:
Hij is hun hulp en hun schild.
Het huis van Aäron blijft op Jahweh vertrouwen:
Hij is hun hulp en hun schild.
Die Jahweh vrezen, blijven op Jahweh
vertrouwen:
Hij is hun hulp en hun schild.

En Jahweh zal ons gedenken,
Ons Zijn zegen verlenen:
Het huis van Israël zegenen,
Het huis van Aäron zegenen,
Die Jahweh vrezen zegenen,
Kleinen en groten;
En Jahweh zal u blijven zegenen,
U en uw kinderen.

Weest dan gezegend door Jahweh,
Die hemel en aarde heeft gemaakt:
De hemel blijft de hemel van Jahweh,
Maar de aarde gaf Hij aan de kinderen der
mensen.
De doden zullen Jahweh niet prijzen,
Niemand die in het oord van Stilte is gedaald;
Maar wij, wij zullen Jahweh loven,
Van nu af tot in eeuwigheid.

Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige
Geest,
Zoals het was in het begin en nu en altijd,
En in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Giovanni Gabrieli

Jubilate Deo

(psalm 99)

Jubilate Deo, omnis terra;
Servite Domino in laetitia;
Introite in conspectu ejus, in exultatione.

Scitote quoniam Dominus ipse est Deus;
Ipse fecit nos, et non ipsi nos:
Populus ejus, et oves pascuae ejus.

Introite portas ejus in confessione,
Atria ejus in hymnis; confitemini illi:
Laudate nomen ejus.

Quoniam suavis est Dominus,
In aeternum misericordia ejus,
Et usque in generationem et generationem
veritas ejus.

Juicht Jahweh ter eer, heel de aarde,
Dient Jahweh met vreugde,
Treedt jubelend voor Zijn aangezicht.

Erkent het: Jahweh is God;
Hij heeft ons gemaakt, Hem behoren wij toe,
Als Zijn volk en de kudde Zijner weide.

Treedt Zijn poorten met dankzegging binnen,
Zijn voorhoven met jubelzang,
Brengt Hem glorie, en zegent Zijn Naam.

Want Jahweh is goed,
Zijn genade duurt eeuwig,
Zijn trouw van geslacht tot geslacht!

Adriano Willaert

Domine probasti me

(psalm 138)

Domine probasti me et cognovisti me,
Tu cognovisti sessionem meam
Et resurrectionem meam.
Intellexisti cogitationes meas a longe.

Semitam meam et directionem meam
investigasti.
Et omnes vias meas praevидisti,
Quia non est dolus in lingua mea.
Ecce tu Domine cognovisti omnia.

Novissima et antiqua:
Tu formasti me, et posuisti super me
manum tuam.
Mirabilis facta est scientia tua ex me:
Confortata est, nec potero ad eam.

Quo ibo a spiritu tuo?
Et a facie tua quo fugiam?
Si ascendero in caelum, tu illic es:
Et si descendero in infernum, ades.

Si sumpsero pennas meas ante lucem,
Et habitavero in extremis maris:
Et enim illuc manus tua deducet me:
Et tenebit me dextera tua.

Et dixi: Forsitan tenebrae conculcabunt me:
Et nox illuminatio mea in deliciis meis.
Quia tenebrae non obscurabuntur a te,
Et nox sicut dies illuminabitur:
Sicut tenebrae ejus, ita et lumen ejus.

Quia tu Domine possedisti renes meos:
Suscepisti me de utero matris meae.
Confitebor tibi Domine, quoniam
terribiliter magnificatus es:
Mira opera tua.

Et anima mea novit nimis.
Non est occultatum os meum abs te,

Jahweh, Gij doorschouwt mij volmaakt,
Gij zijt het die mij doorgrondt;
Gij kent mijn zitten en staan,
En verstaat mijn gedachten van verre.

Gij meet mijn lopen en liggen,
Zijt met al mijn wegen vertrouwd;
Ja, er komt geen woord op mijn tong,
Of Gij kent het nauwkeurig, o Jahweh!

Gij omsluit mij van achter en voren,
En houdt mij geheel in Uw hand.
Te wonderlijk is mij Uw weten,
Te hoog: ik kan het niet vatten.

Waar zou ik ooit Uw geest ontlopen,
Uw aanschijn kunnen ontvluchten?
Stijg ik ten hemel: Gij zijt er;
Daal ik in het dodenrijk af: Gij zijt er!

Sla ik de wieken als het morgenrood uit,
En laat ik mij neer aan de grenzen der zee:
Ook daar nog leidt mij Uw hand,
En houdt Uw rechter mij vast.

Al zeg ik: Ha, de duisternis zal mij bedekken,
De nacht mij verschuilen:
Dan maakt duisternis zelfs het niet donker voor U,
Straalt de nacht als de dag, het donker als
licht!

Want Gij hebt mijn nieren geschapen,
Mij in de schoot van mijn moeder gevormd.
Ik dank U voor het ontzaglijk wonder van mijn
ontstaan,
En voor Uw heerlijke werken.

Gij hebt ook mijn ziel zorgvuldig gekend,
En mijn gebeente bleef voor U niet verborgen,

Quod fecisti in occulto,
Et substantia mea in inferioribus terrae.

Imperfectum meum viderunt oculi tui,
Et in libro tuo omnia scribentur:
Dies formabuntur, et nemo in eis.

Mihi autem nimis honorificati sunt amici
tui Deus:
Nimis confortatus est principatus eorum.
Dinumerabo eos, et super arenam
multiplicabuntur:
Resurrexi, et adhuc tecum sum.

Si occidat Deus peccato res,
Viri sanguinum declinate a me:
Quia dicitis in cogitationibus vestris:
Accipient in vanitate civitates suas.

Nonne qui te oderunt Deus, oderam illos?
Et super inimicos tuos tabescebam?
Perfecto odio oderam illos:
Et inimici facti sunt mihi.

Proba me Deus, et scito cor meum,
Interroga me, et cognosce semitas meas.
Et vide si via iniquitatis in me est;
Et deduc me in via aeterna.

Gloria Patri, et Filio, et Spiritu Sancto.
Sicut erat in principio, et nunc et semper,
Et in saecula saeculorum. Amen.

Toen ik in dat geheime oord werd geschapen,
Kunstig bewerkt in de diepten der aarde.

Uw ogen hebben mijn vormeloze leden
aanschouwd,
In Uw boek stonden ze alle beschreven:
Ook de dagen waarop ze werden gemaakt,
Voordat er nog één van bestond.

Maar hoe ondoorgrondelijk zijn Uw gedachten
voor mij,
Hoe overweldigend is haar getal, o mijn God;
Ga ik ze tellen, ze zijn talrijker nog dan het
zand,
En als ik ontwaak, is mijn geest met U bezig!

Dood dan de bozen, o God,
En laat de bloeddorstigen ver van mij blijven:
Die zich tegen Uw plannen verzetten,
En Uw raadsbesluiten willen verijdelen.

Zou ik niet haten die U haten, o Jahweh,
Niet walgen van wie tegen U opstaan?
Ik haat ze zo fel als ik haten kan,
Mijn eigen vijanden zullen ze zijn!

Beproof mij, o God, en doorgrond mijn hart,
Toets mij, en ken mijn gedachten.
Zie of ik op de weg der ongerechtigheid ben;
Breng mij dan terug op het eeuwige pad!

Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige
Geest,
Zoals het was in het begin en nu en altijd
en in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Giovanni Gabrieli
Beati immaculati
(psalm 118)

Beati immaculati in via;
Qui ambulant in lege Domini:
Beati qui scrutantur testimonia ejus;
In toto corde exquirunt eum:
Non enim qui operantur iniquitatem,
In viis ejus ambulaverunt:
Tu mandasti mandata tua custodiri nimis;
Utinam dirigantur viae meae,
Ad custodiendas justificationes tuas:
Tunc non confundar,
Cum perspexero in omnibus mandatis tuis.

Gelukkig die onberispelijk zijn in hun wandel,
En leven volgens Jahweh's wet;
Gelukkig die op Zijn vermaningen letten,
Hem zoeken met geheel hun hart;
Zij ook die geen ongerechtigheid plegen,
Maar blijven leven naar Zijn woord.
Gij Zelf hebt Uw bevelen gegeven,
Opdat men ze trouw zou volbrengen;
Ach, mocht mijn gedrag zo onwankelbaar zijn,
Dat ik Uw inzettingen trouw onderhield.
Dan zal ik nooit beschaamd komen staan,
Als ik het oog richt op al Uw geboden;
Maar in oprechtheid des harten zal ik U danken,
Als ik Uw rechtvaardige voorschriften leer.
Ik houd mij vast aan Uw bestel:
Verlaat mij dan niet voor altoos!

Adriaan Willaert
Memento Domine David
(psalm 131)

Memento Domine David,
Et omnis mansuetudinis ejus:
Sicut juravit Domino,
Votum vovit Deo Jacob:
Si introiero in tabernaculum domus meae,
Si ascendero in lectum strati mei:
Si dederò somnum oculis meis,
Et palpebris meis dormitationem:
Et requiem temporibus meis:
Donec inveniam locum Domino,
Tabernaculum Deo Jacob.

Ecce audivimus eam in Ephrata:
In venimus eam, in campis silvae.
Introibimus in tabernaculum ejus:
Adorabimus in loco ubisteterunt pedes ejus!
Exsurge Domine in requiem tuam,
Tu et arca sanctificationis tuae.
Sacerdotes tui induantur justitiam:
Et sancti tui exsultent.
Propter David servum tuum,
Non avertas faciem Christi tui.

Juravit Dominus David veritatem,
Et non frustrabitur eam:
De fructu ventris tui
Ponam super sedem tuam.
Si custodierint filii tui testamentum tuum,
Et testimonia mea haec, quae docebo eos:
I eorum usque in saeculum saeculi,
Sedebunt super sedem tuam.
Quoniam elegit Dominus Sion:
Praeelegit eam in habitationem sibi.

Haec requies mea in saeculum saeculi:
Hic habitabo, quoniam praelegi eam.
Viduum ejus benedicens benedicam:
Pauperes ejus saturabo panibus.
Sacerdotes ejus induam salutari:
Et sancti ejus exsultatione exsultabunt.

Blijf David gedenken, o Jahweh,
En alle moeite die hij zich troostte,
Omdat hij Jahweh had gezworen,
Jakobs Sterke had beloofd:
'Ik zal mijn woontent niet ingaan,
Mijn legerstede niet beklimmen,
Mijn ogen geen slaap gunnen,
Mijn wimpers geen sluimer
Voordat ik een plaats heb gevonden voor
Jahweh,
Voor Jakobs Sterke een woning.'

Zie, wij hoorden, dat zij in Efráta was,
Wij vonden haar weer in de velden van Jáar;
Laat ons naar Zijn Woning gaan,
En ons voor Zijn voetbank werpen!
Jahweh, trek op naar Uw rustplaats,
Gij Zelf en de ark Uwer glorie!
Mogen Uw priesters met gerechtigheid worden
bekleed.
En Uw vromen een jubellied zingen!
Omwille van David, Uw dienaar,
Wijs het gebed van Uw gezalfde niet af!

En Jahweh heeft aan David gezworen,
Een trouwe Belofte, waarvan Hij niet afwijkt:
'Van de vrucht van uw schoot
Zet Ik er een op uw troon!
En zo uw zonen Mijn verbond onderhouden,
En de vermaningen, die Ik hun gaf,
Dan zullen ook hun zonen voor eeuwig
Op uw troon blijven zitten!
Want Jahweh heeft Sion verkoren,
En Zich tot woning begeerd!'

'Hij is mijn rustplaats voor eeuwig:
Hier wil Ik wonen, want hem heb Ik verkoren!
Zijn mondkost zal Ik ruimschoots zegenen,
Zijn armen verzadigen met brood;
Zijn priesters zal Ik met heil bekleden,
Zijn vromen zullen een jubellied zingen!

Illuc producam cornu David,
Paravi lucernam Christo meo.
Inimicos ejus induam confusione:
Super ipsum autem florebit sanctificatio mea.

Gloria Patri, et Filio, et Spiriti Sancto.
Sicut erat in principio, et nunc et semper,
Et in saecula saeculorum. Amen.

Hier zal Ik David een Hoorn doen ontspruiten,
Een lamp ontsteken voor Mijn Gezalfde;
Zijn vijanden zal Ik met schande bedekken,
Mijn kroon zal schitteren op zijn hoofd!'

Eer aan de Vader en de Zoon en de Heilige
Geest,
Zoals het was in het begin en nu en altijd,
En in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Giovanni Gabrieli
Jam non dicam

Jam non dicam vos servos sed amicos meos,
Quia servus nescit quid faciat Dominus ejus.
Alleluja.

Vos autem dixi amicos, quia omnia quae
cumque
Audivi a patre meo nota feci vobis.
Alleluja.

[Johannes 15:15]

Ik noem u niet meer slaven maar Mijn vrienden,
Want een slaaf weet niet wat zijn Heer doet.
Halleluja!

Maar u heb Ik vrienden genoemd,
Omdat Ik alles wat Ik van Mijn Vader gehoord
heb,
U heb bekend gemaakt.
Halleluja!

Igor Stravinsky
Canticum sacrum

Dedicatio
Urbi Venetiae, in laude Sancti sui Presidis,
Beati Marci Apostoli.

I
Euntes in mundum universum, praedicate
evangelium omni creaturae.
(Vulg., Evang. sec. Marcum, XVI, 7)

II
Surge, aquilo; et veni, auster;
Perfla hortum meum, et fluant aromata
illius.
Veniat dilectus meus in hortum suum,
Et comedat fructum pomorum suorum.
Veni in hortum meum, soror mea, sponsa;
Messui myrrham meam cum aromatibus
meis;
Comedi favum meum cum melle meo;
Bibi vinum meum cum lacte meo.
Comedite, amici, et bibite;
Et inebriamini, carissimi.
(Vulg., Canticum Cantorum, IV, 16; V, 1)

III
Caritas
Diliges Dominum Deum tuum ex toto
corde tuo, et ex tota anima tuam et ex
tota fortitudine tua.
(Vulg., Deuter., VI, 5)

Diligamus nos invicem, quia charitas ex
Deo est; et omnis qui diligit ex Deo natus
est, et cognoscit Deum.
(Vulg., Prima Epistola Beati Joannis Apostoli, IV, 7)

Spes
Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion;
Non commovebitur in aeternum, qui
habitat in Jerusalem.

Dedicatio
Aan de stad Venetië, ter ere van haar
beschermheilige, de heilige apostel Marcus.

I
Gaat heen in de gehele wereld, verkondigt het
evangelie aan de ganse schepping.

II
Waak op, noordenwind,
Zuidenwind, kom! Waai door mijn hof,
Laat zijn balsemgeur stromen:
Opdat mijn beminde in zijn lusthof kome,
En zijn kostelijke vruchten mag smaken.
Ik kom in mijn hof, mijn zuster, bruid;
Ik pluk er mijn mirre en balsem,
Ik eet er mijn raat en mijn honing,
Ik drink er mijn wijn en mijn melk!
Eet, vrienden, en drinkt,
En wordt dronken van liefde!

III
Liefde
Bemin Jahweh, uw God, met heel uw hart, met
heel uw ziel, en met heel uw kracht.

Geliefden, laten wij elkander liefhebben, want
de liefde is uit God; en een ieder die leefheeft,
is uit God geboren en kent God.

Hoop
Die op Jahweh vertrouwen, zijn als de berg Sion,
Die niet wankelt, maar eeuwig blijft staan.

Sustinuit anima mea in verbo ejus,
Speravit anima mea in Domino,
A custodia matutina usque ad noctem.
(Vulg., Libr. Psalm., CXXV, 1; CXXXIX, 4-5;
CXXIV, 1)

Fides

Credidi, propter quod locutus sum;
Ego autem humiliatus sum nimis.
(Vulg., Libr. Psalm., CXV, 10)

IV

Jesus autem ait illi: Si potes credere,
omnia possibilia sunt credenti. Et continu
exclamans pater pueri, cum lacrimis aiebat:
Credo, Domine; adjuva incredulitatem
meam.

(Vulg., Evang. sec. Marcum, IX, 22-23)

V

Ille autem profecti praedicaverunt ubique,
Domino cooperante et sermonem confor
mante, sequentibus signis. Amen.

(Vulg., Evang. sec. Marcum, XVI, 20)

Mijn ziel schouwt hunkerend naar Zijn belofte,
Mijn ziel smacht naar den Heer,
Meer dan wachters naar de morgen.

Geloof

Ik blijf dus vertrouwen, al roep ik ook uit:
'Ik ben diep ongelukkig!'

IV

Jezus zeide tot hem: 'Als Gij kunt! Alle dingen
zijn mogelijk voor wie gelooft.' Terstond riep
de vader van den knaap uit en zeide: 'Ik geloof,
kom mijn ongelooft te hulp!'

V

Doch zij gingen heen en predikten overal, ter
wijl de Here medewerkte en het woord beves
tigde door de tekenen die erop volgden. Amen.

Biografieën uitvoerenden

De dirigent **Lucas Vis** studeerde aan het
Sweelinck Conservatorium Amsterdam en
nam op 20-jarige leeftijd deel aan een door
Bruno Maderna geleide dirigentencursus in
Salzburg, waarna hij de samenwerking met
Maderna als diens assistent voortzette. In
1971 won hij de Koussevitsky-prijs in Tangle
wood (VS) en sindsdien is hij in binnen- en
buitenland een veelgevraagd dirigent. In
1985 maakte hij in Boehmers Faust en
Loevendie's Naima zijn debuut bij De Neder
landse Opera, waar hij sindsdien tal van
producties geleid heeft, onder meer van
Mozart, Puccini, Busoni, Maderna en
Knussen. Sinds 1988 is hij vaste dirigent
en artistiek leider van het Noordhollands
Philharmonisch Orkest. Als gastdirigent
treedt hij op met diverse orkesten in bin
nen- en buitenland, terwijl hij in eigen land
bovendien actief is als dirigent van ensem
bles voor 20ste-eeuwse en hedendaagse
muziek, zoals het Asko Ensemble.

De tenor **Hein Meens** studeerde piano en
sologang aan het Maastrichts Conservato
rium. In 1977 sloot hij zijn studie af met de
Prix d'Excellence voor solozang en in 1974
was hij prijswinnaar van het Internationale
Vocalisten Concours in 's-Hertogenbosch.
Hein Meens heeft een omvangrijke concert
praktijk in Nederland en daarbuiten en
zong verschillende operarollen (o.a. Don
Ottavio, Belmonte en Don Ramiro).

De bas-bariton **Henk Smit** kreeg zijn oplei
ding aan de conservatoria van Toronto en
Amsterdam. Verder studeerde hij bij Herman
Schey (concert) en Jess Walters (opera).
Henk Smit trad op met dirigenten als Jean
Fournet, Ferdinand Leitner, Hans Vonk,
Bernard Haitink, Antal Dorati en Edo de
Waart. Hij heeft veelvuldig gegasteerd bij

De Nederlandse Opera, waar hij o.a. de
hoofdrol vertolkte in Simone Boccanegra,
Der fliegende Holländer en Don Pasquale.

Leo van Doeselaar, leerling van Albert
de Klerk (orgel) en Jan Wijn (piano), be
haalde in 1978 het solistendiploma orgel en
in 1979 de Prix d'Excellence. Hij trad solis
tisch op met diverse Nederlandse orkesten.
Daarnaast is hij een toegewijd kamermuziek
speler, zowel op historische als moderne
piano's. Samen met Wyneke Jordans vormt
hij sinds 1977 een pianoduo, dat zich mede
onder leiding van Malcolm Bilson en Jos
van Immerseel ook in het bespelen van de
fortepiano specialiseerde. Leo van Doeselaar
maakte een aantal plaatopnamen, waaron
der de eerste integrale opnamen van het
orgeloeuvre van Wilhelm Friedemann Bach
en Georg Friedrich Händel.

Het **Nederlands Kamerkoor** is een vol
ledig professioneel vocaal ensemble met
een bezetting van 24 zangers en zangeres
sen. Sinds de oprichting in 1937 door de
inmiddels legendarische dirigent en pianist
Felix de Nobel heeft het koor zich ook inter
nationaal een grote faam verworven. Com
ponisten als Francis Poulenc, Alexandre
Tansman, Hendrik Andriessen en Rudolf
Escher droegen werken aan De Nobel of
het koor op.

Het Nederlands Kamerkoor legt zich in de
eerste plaats toe op het repertoire voor
koor a-cappella of met begeleiding van
enkele instrumenten. Daarnaast werkt het
koor regelmatig samen met gerenommeer
de ensembles en orkesten. Het repertoire
strekt zich uit van de vroege middeleeuwse
tot de laat-20ste-eeuwse muziek. Om aan
de specifieke eisen van elke stijlperiode
tegenwoordig te komen, wordt per project een

gespecialiseerde gastdirigent uitgenodigd. Sinds maart 1988 berust de artistieke leiding bij Uwe Gronostay, die werkt aan de opbouw van een standaardrepertoire dat bestaat uit de belangrijke koorwerken van de 19de en de 20ste eeuw. De nieuwste muziek, waaronder veel in opdracht geschreven werken, krijgt onder Gronostay bijzondere aandacht.

Het Radio Filharmonisch Orkest werd in 1945 opgericht. De dirigent die de grootste invloed heeft gehad op het orkest is Jean Fournet, die bijna 20 jaar lang chef-dirigent was en nog steeds een graag geziene gastdirigent is. Het orkest werd behalve door Fournet door tal van grote dirigenten en componisten geleid, zoals Eduard van Beinum, Luciano Berio, Antal Dorati, Bernard Haitink, Mauricio Kagel, Leopold Stokowski, Riccardo Muti, Willem van Otterloo, Karlheinz Stockhausen, Hans Vonk en Edo de Waart. In de loop der jaren heeft het Radio Filharmonisch Orkest zich gespecialiseerd in de uitvoering van minder bekend repertoire, waarbij veel aandacht wordt besteed aan de 20ste-eeuwse muziek en aan werken die een ongebruikelijke bezetting vragen, zoals Schönbergs Gurrelieder, Kagels Sankt-Bach-Passion, Mahlers Tiende Symfonie en Berlioz' Les Troyens.

Colofon

Dit programmaboek is een uitgave van het Holland Festival.
Telefoon: 020 (*3120) 627 65 66, telex: 11218 hfaub, telefax: 020 (*3120) 620 34 59.
Adres: Kleine-Gartmanplantsoen 21, 1017 RP Amsterdam.
Directeur: Jan van Vlijmen.
Programmering: Elmer Schönberger, Jan van Vlijmen.
Producers: Alma Netten, Gwenoële Trapman.
Ontwerp: Christine Baart (Sdu Ontwerpgroep).
Zetwerk en opmaak: Floris Hollestelle.
Druk: Drukkerij SSP, Amsterdam.
Aan de totstandkoming van dit programmaboek werkten verder mee: Bettine Heslinga, Janneke van der Meulen, Jan Ritsema, en Elmer Schönberger.

Verantwoording illustraties

pagina 15: fragment uit de partituur van Beati immaculati, Giovanni Gabrieli;
pagina 19: fragment uit Canticum sacrum, Igor Stravinsky

Sponsors

PTT Telecom (hoofdsponsor)
NV SDU v/h Staatsdrukkerij/Uitgeverij
Credit Lyonnais Bank Nederland NV
De Volkskrant
Fiat Auto Nederland BV
Dommelsche Bierbrouwerij BV
Iberia
De Bussy Ellerman Harms BV
KLM
Kodak Nederland BV

Subsidiënten

Ministerie van WVC
Ministerie van Economische Zaken
Gemeente Amsterdam
Ministerio de Cultura, Madrid
Centro para la difusión de la música contemporanea
Association Française d'Action Artistique
Nationale Commissie Voorlichting en Bewustwording
Ontwikkelingssamenwerking (NCO)

de Volkskrant

HOOFDSPONSOR